

ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА РИНКУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізований потенціал сільськогосподарських підприємств на ринку продовольчої продукції в Україні та обґрунтовані напрями його локалізації на перспективу.

Постановка проблеми

Відродження національного виробництва продовольчої продукції потребує локалізації потенціалу вітчизняних товаровиробників. Використання резервів розвитку сільськогосподарських товаровиробників

залежить як від стану виробничих відносин, так і від рівня надбудови на продовольчому ринку. Збалансоване поєднання цих компонентів визначає пропорційність між складовими елементами ринку продовольчої продукції. Непросто дане питання постає відносно сільськогосподарських підприємств усіх форм власності. На відміну від господарств населення в сільськогосподарських підприємствах отримують більш якісну продукцію, формуються великі партії товарної продовольчої продукції, що дозволяє в короткий строк вирішити питання національної продовольчої безпеки. У господарствах населення ведеться переважно напівнатуральний спосіб виробництва. Тому за рахунок господарств населення адекватно нейтралізувати механізми експансіоністської політики відносно національного продовольчого підкомплексу неможливо. Отже, реалізація сільськогосподарськими підприємствами свого потенціалу є одним з конструктивних напрямів формування збалансованого ринку продовольства.

Стан вивчення проблеми

Проблемою функціонування ринку продовольства займаються Лайко П.А., Бабієнко М.Ф., Бузовський Є.А., Іщенко Т.Д., Бойко В.І., Пасхавер Б., Кавецький І.Й. Результати їх досліджень акцентовані, головним чином, на теоретико-методологічних та практично-методичних аспектах функціонування ринку продовольства щодо продовольчої безпеки. Недостатньо вивченим залишається питання реалізації потенціалу сільськогосподарських підприємств на національному ринку продовольчої продукції, що і є метою нашого дослідження. Для досягнення поставленої мети передбачалося вирішити наступні завдання: проаналізувати виробництво продовольчої продукції в сільськогосподарських підприємствах України; дослідити основні чинники, що зумовлюють рівень виробництва окремих видів продовольчої продукції в сільськогосподарських підприємствах України; обґрунтувати практичні напрями реалізації потенціалу сільськогосподарських підприємств на ринку продовольчої продукції України.

Виклад основного матеріалу

Формування ринку продовольчої продукції в умовах трансформаційної економіки значною мірою залежить від розвитку товарного виробництва. Збільшення товарної продукції можна досягнути як за рахунок приросту ресурсів, так і грошового капіталу. Вказані чинники необхідно розглядати в поєднанні із зовнішнім середовищем, зокрема світовою конкуренцією, в якому функціонують сільськогосподарські підприємства України.

Механізм дії світового конкурентного середовища проявляється у

встановленні вищих вимог до якості продукції. Наразі не всі сільськогосподарські підприємства спроможні виробляти продукцію у відповідності до вимог ВТО. Крім того, вихід на світовий ринок потребує вирішення питання не тільки якості продукції, але й підвищення її конкурентоспроможності на основі використання сучасних технологій.

За останні 15 років господарювання відбувся суттєвий знос основних засобів. Інвестування в оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств практично не відбувалося. Диспропорції виробничо-комерційного розвитку сільськогосподарських підприємств підсилювалися рядом паливно-енергетичних криз, незбалансованим механізмом ціноутворення на сільськогосподарську і промислову продукцію. У результаті сільськогосподарські підприємства стали зменшувати виробництво основних видів продовольчої продукції, про що і свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1. Виробництво основних видів продовольчої продукції в сільськогосподарських підприємствах, тисяч тонн

Види продукції	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Зернові і зернобобові культури	49564	31182	19964	31660	29485	14596	31709	64,0
Цукрові буряки (фабричні)	44261	28884	11594	12408	10672	10365	12760	28,8
Соняшник	2509	2734	3025	1844	2727	3576	2406	95,9
Картопля	4793	618	277	275	229	263	272	5,7
Овочі та баштанні культури	5493	2010	1220	875	879	938	833	15,2
Плоди і ягоди	1347	311	264	158	176	408	187	13,9
М'ясо (у забійній вазі)	3099	1107,3	438,1	352,2	446,5	529,9	514,1	16,6
Молоко	18634	9443	3668,7	3636,5	3468,1	2680,1	2533,2	13,6
Яйця, млн штук	10126	4170,8	2977,3	3679,5	4983,3	5039,6	5530,6	54,6
Мед, тонн	10837	7253	3564	3923	2219	2164	2056	19,0

У 2004 р., проти 1990 р., в сільськогосподарських підприємствах виробництво основних видів продовольчої продукції, зокрема зернових і зернобобових культур, знизилося на 36,0 %, цукрових буряків (фабричних) – на 71,2 %, соняшнику – на 4,1 %, картоплі – на 94,3 %, овочів та баштанних культур – на 84,8 %, плодів і ягід – на 86,1 %, м'яса (у забійній вазі) – на 83,4 %, молока – на 86,4 %, яєць – на 45,4 %, меду – на 81,0 %. Зменшення обсягів виробництва основних видів продовольства відбулося також через недосконалий механізм підтримки сільськогосподарських підприємств, зокрема селекційної роботи у галузях рослинництва і тваринництва; непроведення на сільськогосподарських підприємствах роботи щодо оптимізації структури посівних площ, відтворення стада, використання основного і оборотного капіталу; недостатнє впровадженням у виробничий процес інтенсивних технологій; суттєве зниження енергетичного потенціалу ґрунту внаслідок порушення співвідношення у

грунті гумусу, азоту, фосфору, калію. Останнє обумовлено зменшенням внесення органічних і мінеральних добрив під сільськогосподарські культури (табл. 2).

Таблиця 2. Внесення органічних і мінеральних добрив під сільськогосподарські культури у сільськогосподарських підприємствах на 1 га посівної площі

Види добрив	Роки						2004 р. у % до 1990 р.
	1990	2000	2001	2002	2003	2004	
Внесено під всі посіви органічних добрив, тонн	8,6	1,3	1,3	1,2	1,0	0,8	9,3
у тому числі:							
зернові культури (включаючи кукурудзу)	6,5	0,8	0,7	0,8	0,7	0,5	7,7
технічні культури	17,5	3,1	3,4	2,9	1,5	1,4	8,0
овочі і баштанні культури	20,1	2,9	2,8	2,6	2	1,9	9,5
картоплю	62,8	40,1	34,3	34,8	23,7	18,3	29,1
Мінеральні добрива – всього, кг діючої речовини	141	13	19	21	22	29	20,6
у тому числі:							
азотні	59	10	15	17	16	20	33,9
калійні	39	1	1	1	2	4	10,3
фосфорні	43	2	3	3	4	5	11,6
Внесено під посіви:							
зернових культур (включаючи кукурудзу)	132	15	22	25	26	33	25,0
технічних культур	260	18	29	30	26	32	12,3
овочів і баштанних культур	164	23	30	33	41	64	39,0
картоплі	236	66	87	100	160	161	68,2

У 2004 р. щодо 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах з розрахунку на 1 га посівної площі суттєво знизився обсяг внесення органічних (на 90,7 %) і мінеральних добрив (всього на 79,4 %, у тому числі азотних – на 66,1 %, калійних – на 89,7 %, фосфорних – на 88,4 %). При цьому обсяг внесення органічних і мінеральних добрив під зернові культури (включаючи кукурудзу) знизився відповідно на 92,3 % і 75 %, технічні культури – на 92 % і 87,7 %, овочі і баштанні культури на – 90,5 % і 61 %, під картоплю – на 70,9 % і 31,8 %. Для забезпечення попиту на ринку продовольства в сучасних умовах господарювання виробництво продукції тваринного походження є більш проблемним питанням, ніж виробництво продукції рослинного походження. Особливо актуальне питання задоволення попиту населення вітчизняною продукцією тваринного походження в останні роки. Внаслідок зниження купівельної спроможності покупців відбувся білковий дисбаланс в раціоні харчування населення. Тому в процесі дослідження можливостей

сільськогосподарських підприємств на ринку продовольчої продукції необхідно більш глибоко дослідити аспекти виробництва продовольства тваринного походження. На його виробництво впливає поголів'я худоби та птиці та їх продуктивність. Остання протягом 1990–2004 рр. не мала чітко вираженої тенденції до зростання або зниження (табл. 3).

Таблиця 3. Продуктивність худоби та птиці в сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі, грамів	431	259	255	318	322	298	356	82,6
Середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі, грамів	229	117	120	173	198	189	246	107,4
Середньорічна несучість курей-несучок, штук	214	171	213	235	246	254	271	126,6

Дані табл. 3 свідчать, що у 2004 р. порівняно з 1990 р. середньодобові прирости великої рогатої худоби на вирощуванні, відгодівлі та нагулі знизилися на 75 г, або на 17,4 %. Разом з цим, середньодобові прирости свиней на вирощуванні та відгодівлі підвищилися на 17 грамів, а середньорічна несучість курей-несучок на 57 штук. Збільшення середньодобового приросту в свинарстві та зменшення в м'ясному скотарстві пояснюється зміною раціону годівлі, зокрема збільшенням питомої ваги концентрованих кормів у свинарстві (табл. 4).

Таблиця 4. Витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах, ц кормових одиниць на 1 ц продукції

Витрати кормів	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Витрати усіх кормів								
На виробництво молока	1,47	1,77	1,63	1,58	1,55	1,47	1,4	95,2
Для отримання приростів великої рогатої худоби	13,53	18,6	16,73	15,27	15,72	15,5	14,33	105,9
Для отримання приростів свиней	9,85	18,51	17,9	13,82	11,64	11,32	9,7	98,5
у тому числі – концентрованих								
На виробництво молока	0,34	0,37	0,2	0,24	0,27	0,25	0,26	76,5
Для отримання приростів великої рогатої худоби	3,07	3,97	2,2	2,4	2,81	2,58	2,56	83,4
Для отримання приростів свиней	7,73	14,66	13,43	10,66	9,51	9,25	8,11	104,9

У 1990 р. питома вага концентрованих кормів у раціоні годівлі свиней становила 78,5 %, а у 2004 р. – 83,6 %, або на 5,1 % більше. Питома вага

концентрованих кормів у раціоні годівлі корів молочного напрямку зменшилася за вказаний період з 23,1 % до 18,6 % (всього – на 4,5 %), корів м'ясного напрямку з 22,7 % до 17,9 % (всього – на 4,8 %). Крім того, у 1990 р. витрати кормів у розрахунку на 1 ц продукції перевищували нормативні, проте у 2004 р. цей показник не знизився, а навпаки – збільшився (на 5,9 %). Отже, в м'ясному скотарстві відбувається непродуктивне використання кормів. Зменшення пропозиції продовольчої продукції тваринного походження в сільськогосподарських підприємствах, як зазначалося вище, відбулося також внаслідок скорочення поголів'я худоби і птиці.

Таблиця 5. Поголів'я худоби та птиці в сільськогосподарських підприємствах на кінець року, тисяч голів

Види худоби та птиці	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Велика рогата худоба	21083	13701	5037,3	4663,3	4193,8	3165	2690,6	12,8
у т. ч. корови	6191,6	4595,1	1851	1675,2	1401,8	1100	949,9	15,3
Свині	14071	7152,5	2414,4	2906,5	3390,8	2272,7	2098,5	14,9
Вівці та кози	7165,5	2423,3	413,3	390,3	362,1	300,7	270,9	3,8
Коні	700,9	517,2	249,8	218	189,6	143,9	114,8	16,4
Кролі	147	58,9	29,2	38,4	34,1	28,0	32,0	21,8
Птиця, млн голів	133	54	25,3	35,2	41,7	42,3	50,6	38,0
Бджоли, тис. сімей	987,8	552,1	334	318,3	278,2	206,4	191,3	19,4

Отже, у 2004 р. порівняно з 1990 р. поголів'я великої рогатої худоби знизилася – на 87,2 %, у т. ч. корів – на 84,7 %, свиней – на 85,1 %, овець та кіз – на 96,2 %, коней – на 83,6 %, кролів – на 78,2 %, птиці – на 62 %. Кількість бджолосімей зменшилася на 80,6 %. Основною причиною зменшення поголів'я худоби і птиці була незацікавленість сільськогосподарських підприємств у виробництві продовольчої продукції тваринного походження внаслідок суттєвого перевищення собівартості реалізованої продукції над доходами. Крім того, нестача грошових коштів – щодо вирішення питання оплати праці працівників аграрних підприємств, проведення весняно-польових робіт, розрахунків з пайовиками, матеріально-технічного забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва розв'язувалася сільськогосподарськими підприємствами за рахунок реалізації худоби і птиці за усіма можливими каналами. Варто зазначити, що у багатьох випадках це було економічно невигідно. Проте сільськогосподарські підприємства йшли на це для того, щоб вирішити вказані вище вузлові питання.

На зменшення поголів'я великої рогатої худоби вплинуло також порушення виробничо-технологічної дисципліни та диспропорції в оплаті

праці працівників тваринництва. Як наслідок, погіршилися показники відтворення стада в сільськогосподарських підприємствах України.

Таблиця 6. Вихід приплоду і падіж худоби в сільськогосподарських підприємствах

Показники	Роки							2004 р. у % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
Вихід приплоду в розрахунку на 100 маток, голів:								
телят (від корів)	88	75	68	74	75	70	72	81,8
поросят (від основних свиноматок)	1422	951	756	1235	1189	810	1178	82,8
ягнят та козенят (від вівцекозе-маток)	92	66	67	84	80	73	73	79,3
Падіж худоби, відсотків:								
великої рогатої худоби	1,6	3,4	1,8	1,3	1,5	1,9	1,1	x
свиней	4,3	13,3	6,5	4,9	5,4	6,8	5,0	x
овець та кіз	4,2	8,8	4,5	3,6	3,2	4,2	2,8	x

Дані табл. 6 свідчать, що у 2004 р. проти 1990 р. вихід приплоду телят знизився на 18,2 %, поросят (від основних свиноматок) – на 17,2 %, ягнят та козенят – на 19,7 %. Несуттєво змінився (знизився) показник падіжу худоби, зокрема великої рогатої – на 0,5 пункта, овець та кіз – на 1,4 пункти, у свинарстві підвищився на 0,7 пункта. Вказані вище причини негативно позначилися на обсягах виробництва продовольчої продукції сільськогосподарськими підприємствами України. В результаті на ринку продовольства утворювалися ніші, які стали заповнювати західні країни. Сільськогосподарські підприємства не тільки втрачали маркетингові сегменти, але й можливості реалізувати весь спектр інструментів виробничо-фінансової діяльності. Більш того, серед усіх категорій господарств роль сільськогосподарських підприємств знизилася (табл. 7).

Таблиця 7. Питома вага сільськогосподарських підприємств у загальному обсязі виробництва основних видів продовольчої продукції, %

Види продукції	Роки						
	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Зернові і зернобобові культури	97,2	91,9	81,6	79,7	76	72,1	75,8
Цукрові буряки (фабричні)	99,99	97,4	87,8	79,7	73,8	77,4	76,9
Соняшник	97,6	95,6	87,5	81,9	83,4	84,1	78,9
Картопля	28,6	4,2	1,4	1,6	1,4	1,4	1,3
Овочі та баштанні культури	73,7	31,5	19,7	14	14,1	13,6	11,4
Плоди і ягоди	46,4	16,4	18,2	14,3	14,5	24	11,4
М'ясо (у забійній вазі)	71,1	48,3	26,3	23,2	27,1	30,7	32,2
Молоко	76,0	54,7	29,0	27,0	24,5	19,6	18,4
Яйця	62,2	44,3	33,8	38,1	44,1	43,9	46,3
Мед	21,3	11,6	6,8	6,5	4,3	4,0	3,6

Отже, питома вага зернових і зернобобових культур щодо 1990 р.,

знизилися на 24,2 %, цукрових буряків (фабричних) – на 23,1 %, соняшнику – на 21,1 %, картоплі – на 98,7 %, овочів та баштанних культур – на 88,6 %, плодів і ягід – на 88,6 %, м'яса (у забійній вазі) – на 67,8 %, молока – на 81,6 %, яєць – на 53,7 %, меду – на 96,4 %. Сільськогосподарські підприємства поступово втрачали можливості щодо виробництва товарної продукції на рівні 1990 р. Це поглиблює протиріччя розвитку продовольчого підкомплексу. Адже саме сільськогосподарські підприємства виступають крупнотоварними постачальниками продовольства на національний ринок. Від злагодженої їх роботи залежить вирішення питання продовольчої безпеки в коротко-, середньо- та довгостроковому періодах. Однак внаслідок зменшення рівня використання виробничої бази сільськогосподарських підприємств недовантажуються і виробничі потужності переробних підприємств. В кінцевому рахунку, агропромисловий комплекс України недоотримує величину додаткового капіталу, необхідного для впровадження сучасних технологій у виробництво і переробку продовольчої продукції, покращення соціальних аспектів аграрного виробництва, створення економічних передумов для стабільного розвитку вітчизняних товаровиробників.

Переробні підприємства намагаються компенсувати нестачу продовольчої сировини для здійснення процесу виробництва в незмінних масштабах за рахунок господарств населення. Проте господарства населення не в змозі отримати належний обсяг продукції належної якості. Останнє впливає на якість продуктів харчування, призначених для кінцевого споживача. Покупців, при придбанні продукції, цікавлять не тільки ціна, але й якість. Враховуючи те, що національний ринок продовольства насичений іноземною продукцією, покупець, за умов однакової ціни вибирає товар вищої якості. Реалізація продукції на світовий ринок, внаслідок зниження конкурентоспроможності продукції, істотно скорочується. Наразі має місце недоотримання валютних ресурсів та втрата іміджу.

Для нейтралізації протиріч на ринку продовольства необхідно забезпечити виробництво великих обсягів продовольчої продукції належної якості. На даному економічному етапі розвитку ринкової системи в Україні це здатні зробити лише сільськогосподарські підприємства. Саме в них можна сконцентрувати трудові, фінансові, виробничі ресурси та досягти максимального кумулятивного ефекту на одиницю вкладеного капіталу. В господарствах населення в наслідок високої смертності на селі, роздрібності виробництва, морального старіння населення цього досягнути наразі дуже складно.

З викладеного видно, що збалансоване функціонування ринку продовольчої продукції потребує локалізації потенціалу сільськогосподарських підприємств. Для цього в сільськогосподарських підприємствах необхідно активізувати роботу в наступних напрямках:

збільшити вихід тваринницької продукції за рахунок економії витрат кормів на 1 ц продукції на основі оптимізації раціону годівлі худоби і птиці, враховуючи їх види та вікові групи; підвищити врожайність продовольчих культур за рахунок збільшення кількості внесення мінеральних та органічних добрив як основи зростання величини виробництва продовольчої продукції рослинного походження; збільшити продуктивність худоби і птиці на основі покращення племінної та селекційної роботи в сільськогосподарських підприємствах; підвищити якість продовольчої продукції за рахунок дотримання технології виробництва на всіх етапах відтворювального процесу як основи реалізації спектру нецінових переваг та успішної реалізації продукції на продовольчому ринку; нарощувати поголів'я худоби і птиці в сільськогосподарських підприємствах шляхом стимулювання суттєвими надбавками оплати праці працівників тваринництва, які досягають високих показників виходу приплоду; локалізувати інші господарські резерви виходячи з потенційних економічних можливостей.

Висновки

За період 1990–2004 рр. виробництво основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах України знизилося внаслідок зменшення кількості внесення органічних і мінеральних добрив, зменшення поголів'я худоби і птиці та їх продуктивності, зниження величини виходу приплоду худоби, збільшення відсотка падіжу, зокрема свиней, недосконалого механізму підтримки сільськогосподарських підприємств, зокрема селекційної роботи у галузях рослинництва і тваринництва тощо. З метою реалізації потенціалу сільськогосподарських товаровиробників на ринку продовольчої продукції необхідно зосередити увагу на нейтралізації негативної дії цих чинників.

Перспективи подальших досліджень

Дослідження зовнішніх резервів розвитку сільськогосподарських товаровиробників в умовах трансформаційної економіки, оцінка ступеня конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на ринку продовольчої продукції з урахування параметрів якості ВТО.

Література

1. Лайко П.А., Бабієнко М.Ф., Бузовський Є.А., Іщенко Т.Д. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 12–21.
2. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 60–66.
3. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки // Економіка України.

**Вісник
ДАУ**

ЕКОНОМІКА

**№ 1
2007**

– 2006. – № 4 (533). – С. 43–50.

4. *Кавецький І.Й.* Особливості формування агропродовольчого ринку в Україні // Український географічний журнал. – 1997. – № 4. – С. 15– 18.
-